УДК 94(477)
ББК 63.3 (4 УКР)
Г-87
№ держреєстації 0122U002520

Міністерство освіти і науки України
Науково-дослідний інститут українознавства
(НДІУ)
01135, м. Київ, вул. Ісаакяна, 18;
тел. 236-01-28, факс 236-95-89; E-mail:ndiukr@gmail.com

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. директора Науково-дослідного інституту українознавства
_____
проф. В.Г. Чернець
«___»_____2023р.

ЗВІТ
ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ
«ЕТНОГЕНЕЗ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В СВІТЛІ НОВІТНІХ НАУКОВИХ ДАНИХ І МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ»
(проміжний за 2022 р.)

Науковий керівник НДР
доктор філософських наук, професор
завідувач відділу соціокультурної антропології

В. Ф. Ятченко

2023 р.
Результати цієї роботи розглянуто Вченою радою НДІУ, протокол № 1 від 19 січня 2023 р.

СПИСОК АВТОРІВ

Старший науковий співробітник відділу соціокультурної антропології, кандидат історичних наук	09.01.2023	**С. С. Наливайко** (С. 1–28)
Старший науковий співробітник відділу соціокультурної антропології, кандидат історичних наук	09.01.2023	**О. В. Трачук** (С. 3–4, 13–24)
Провідний науковий співробітник відділу соціокультурної антропології, доктор історичних наук	09.01.2023	**Г. М. Казакевич** (С. 3–4, 13–24)
Провідний науковий співробітник відділу соціокультурної антропології, доктор історичних наук	09.01.2023	**К. Ю. Рахно** (С. 3–4, 13–24)

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПЕРЕЛІК ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розділи до колективних та індивідуальних монографій

1. Kazakevych G, Kazakevych O. Closer Than Theu Appear: Ukraine and Ireland to 1800. Stephen Velychenko, Joseph Ruane and Liudmila Hrynevych (eds). *Irelands and Ukraine. Studies in Comparative Imperial and National History.* Stuttgart: ibidem-Verlag, 2022. P. 37-54.

Статті у журналах, що входять до наукометричних баз даних Web of Science ta Scopus

1. Рахно К. Ю. Українська паралель XVIII століття до балтського міфу про Совія. *Slavistica Vilnensis.* 2022. Vol. 67(1). P. 58-68. (Scopus)

Статті опубліковані за межами України у виданнях, що не входять до науковометричних баз

1. Рахно Константин. Чага, Кощей и живые шереширы. Ljubljana. Znanstvenorazis center Slovenske akademiyje znanosti I umetnosti, Institut za slovensko narodopisje, Ljubljana.Universita degli Studi di Udine, Dipartamento di Lingue e Civilta dell Europa Centro-Orientale, Udine, Italia, 2022. T. XXY. S. 183-201.

Статті у журналах, що включені до переліку наукових фахових видань України (категорії Б)

1. Казакевич Г. Етнічні спільноти Давньої Європи як культурні ідентичності (на прикладі кельтів залізної доби). *Українознавство*. 2022. № 2 (83). С. 62-73.
2. Kazakevych G. «Celtocsythians»: Ethnicities And Cultural Contans in The Baltic-Black Sea Region (the 3 c. BC – 1 c. AD). *Українознавство.* 2022. № 4. С. 103-115.
3. Наливайко С. С. 30 років Інституту українознавства: минуле, сучасне, майбутнє. *Українознавство.* 2022. № 1. С. 8-13.
4. Наливайко С. С. Семантичне гніздо «самець», «бик» в індоіранській гідронімії Східної Європи. *Українознавство.* 2022. № 1. С. 170-186.
5. Рахно К. Весняна календарна обрядовість середньовічних українців у порівняльному контексті. *Українознавство.* 2022. № 4. С. 180-210.
6. Трачук О. В. Племінні гнізда поселень скіфів-землеробів Лівобережної України. *Українознавство*. 2022. № 2. С. 32-61.

7. Трачук О. В. Картографування поселень слов'янських племен зарубинецької культури III ст. до н. е. – II ст. н.е. *Українознавство*. 2022. № 4. С. 65-102.
8. Трачук О. В. Локалізація племен неврів і скіфів-орачів у контексті етногенезу східного слов'янства. *Українознавство.* 2022. № 3. С. 68-103.

Статті у наукових періодичних виданнях,
що не ключені до переліку наукових фахових видань України

1. Казакевич Г. Кельтське поселення Галіш-Ловачка на Закарпатті: переосмислення контексту. *Місто: історія, культура суспільство. Е-журнал урбаністичних студій*. / НАН України. Інститут історії України; Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2022. № 2(14). С.8-18.

Статті та тези, опубліковані у Збірниках наукових праць
за матеріалами Міжнародних і Всеукраїнських наукових форумів

1. Рахно К. Острів Перун у легендах Нижньої Наддніпрянщини. *Схід та Україна. Матеріали Міжнародної наукової конференції* 17-18.10. 2022 р. К.: НПУ, 2022. С. 195-204.
2. Рахно К. Ю. Мотиви осетинського нартівського етносу у картвельському фольклорі. *Україна-Грузія: діалог культур та цивілізацій* (26.05. 2022 р., Київ). К.: НПУ. С. 49-56.
3. Рахно К. Ю. Степне черты в погребальном обряде русов в Ахмада ибн Фадлана. *Лев Гумилеа жене Ули Дала; тарих жене казіргі заман. XIX Халыккаралык Еуразияг ылымы форумнын материалдары*. Астана, 2022. С. 612-616.

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 28 с.

Об'єкт дослідження – Етнічна ґенеза українського народу.

Предмет дослідження – Систематизація та концептуалізація проблеми етногенезу українського народу в сучасному науковому і суспільному дискурсі.

Головна мета роботи – Проект дослідження спрямовано на перше у вітчизняній науці комплексне концепційне розв'язання проблеми етногенезу українського народу у системі цілісної синтетичної українознавчої парадигми та в сукупності традиційних та новітніх її складових. Використовуючи новітні дані в галузі археології, здійснити картографування території України з нанесенням пунктів поселень скіфської та слов'янської доби, виявлення гнізд поселень у їх взаємозв'язку із структурами союзів племен, відомих з історичних джерел. Здійснити компаративні дослідження у царині слов'янської етнології, простежити вияви іранського субстрату у звичаях, календарних святах українців, відслідковувати ще не відображені в нашій літературі взаємовпливи в фольклорі, образотворчому мистецтві, віруваннях предків слов'янських і аланських племен і в такий спосіб виявляти специфічні риси етногенезу українців на ранніх його етапах. З опертям на східноєвропейський лінгвістичний, етнографічний та археологічний матеріал, дослідити ще не відзначені в літературі явища праслов'янсько-пракельтських мовних зв'язків, співпадінь у фольклорі кельтів і праслов'ян. На матеріалі східноєвропейської ономастики відслідковувати ще не досліджені впливи культури індоіранських племен на культуру східнослов'янських соціальних структур.

Методи дослідження. Поряд із загальнонауковими методами об'єктивності, історичності, доказовості, конкретності, інтегративності, системності та ін. в НДР застосовувались і конкретнонаукові методи як-то моделювання, генетичний метод. Широке застосування в НДР отримав компаративістський метод. Його застосування дозволило розкрити раніше не висвітлені в літературі взаємозв'язки культурних практик праслов'янських і слов'янських племен з їх східними і західними сусідами, в тому числі з тими, які згодом влились до складу племен, що консолідувались в український етнос. Необхідність в порівнянні ціннісних налаштувань в культурі праслов'янських племен та культурах іноетнічних спільнот, з якими доводилось взаємодіяти далеким предкам українців, викликала до життя застосування в дослідженнях НДР аксіологічного підходу. Цей підхід в дослідженні доповнювався генетичним підходом, застосування якого розширило наші знання в царині

розкриття генези продуктів традиційно-обрядових практик в культурі українського етносу. В тих розділах НДР, в яких йдеться про аналіз матеріалу археологічних досліджень, отримав застосування метод типології. За його допомоги уможливилось розкриття системоутворювальних відношень в соціальній та економічній сферах життя праслов'янських та слов'янських спільнот на ранніх етапах їх розвитку на прикладах пам'яток зарубинецької та інших культур. Системний підхід дозволяє поєднати новітні здобутки в царині археології з результатами досліджень мовознавців, фахівців у галузі етнонімії, гідронімії. Комплексне застосування цих методів уможливить ефективніше досягнення головної мети дослідження НДР, дозволить глибше осмислити новітній джерельний матеріал, детальніше простежити специфіку етапів становлення українського етносу, виявити нові елементи відмінностей українського етносу від інших східнослов'янських етносів на ранніх етапах їх розвитку.

Новизна. Результати досліджень, здійснених авторами НДР за 2022 р., дозволяють розширити тематичну джерельну базу для подальших розвідок в царині генези українського етносу. Вперше здійснено в межах проекту залучення до розгляду проблем розвитку українського етносу, виділення його етапів, формування ознак окремішності українського етносу в середовищі східнослов'янських народів етнографічного та лінгвістичного матеріалу в галузі кельтознавства, праслов'яно-пракельтських мовних взаємовпливів, зокрема слов'янокельтських ізоглос, паралелей у фольклорі пракельтів та праукраїнців. Це уможливлює помітну конкретизацію у вивченні змісту субстратних впливів на формування матеріальної і духовної культури українського етносу, дослідження взаємовпливів культури давнього населення України й культур кельтських племен, кельтоскіфів. Це ж стосується й проблем східного вектору етно- та культурогенезу предків українців. В цьому ракурсі елемент новизни в НДР складають вивчення неатрибутованих раніше сюжетів та художніх образів іранського та аланського походження в українському фольклорі, зокрема звичаю перегені, паралелей, сармато-аланських мотивів в українських казках

Ступінь впровадження. У 2022 р. результати НДР висвітлено в одному розділі зарубіжної публікації, 11 статтях, 3 тезах, та у виступах на наукових зібраннях. Розроблені матеріали відеолекцій, до змісту яких входять результати дослідження НДР.

Рекомендації щодо використання результатів роботи. Результати виконання НДР можуть бути використані вченими-українознавцями при дослідженні проблем ранньої історії України, археологами, які вивчають ранні археологічні культури на території України. Результатами досліджень можуть

скористатись фольклористи, які вивчають історичні корені українського фольклору, історики культури, фахівці в галузі історії мистецтва. Ці дослідження можуть використовуватись при розробці навчальних програм, при проведенні уроків учителями, при читанні лекцій викладачами, при написанні підручників в галузі історії України, історії українського мистецтва, а також учнями, студентами історичних, філологічних, мистецтвознавчих факультетів. Вони також можуть послужити як джерельна база при написанні дисертаційних робіт, в процесі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних та наукових кадрів. Дослідження НДР можуть також допомогти фахівцям, які працюють в царині вивчення проблем європейського вектору українського суспільства, надаючи матеріал історичного виміру проблеми. Знання, отримані в результаті дослідження теми, стануть в нагоді в системі пропаганди в ЗМІ в проектах, присвячених історії України, формування української державності, виникнення й розвитку українського етносу. Застосування результатів досліджень НДР в умовах нинішньої агресії Росії набуває особливого значення в освітньо-виховних процесах в армійськиї колективах, і їх значення не зменшиться і в повоєнний час, позаяк ідеологія «руского мира» ще довго не зійде в системі зовнішньополітичної пропаганди і зовнішньої політики Росії. Результати дослідження НДР придатні для використання в усіх галузях просвітницької діяльності державних органів, політичних і громадських організацій з метою формування заснованої на наукових фактах і концепціях історичної пам’яті, особливо в середовищі молодого покоління громадян України.

Галузь застосування. Освіта, наука, ЗМІ, культурницькі, політичні організації.

Ключові слова і поняття. Україна, Історія України, український етнос, істрична пам’ять, пропагандистська діяльність.

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень, символів, одиниць, скорочень і термінів с. 9
Вступ с. 10
Суть звіту про виконання першого етапу НДР «Етногенез українського народу в світлі новітніх наукових даних і методологічних підходів» с. 11
1.Науковий результат с. 12
2.Основні тези наукових публікацій с. 14
Висновки с. 25
Рекомендації с. 28

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

МОНУ – Міністерство освіти і науки України
НДІУ – Науково-дослідний інститут українознавства
НДР – науково-дослідна робота
ЗМІ – засоби масової інформації
ТВ – телебачення
ін. – інші
м. – місто
р. – рік
рр. – роки
ст. – століття

ВСТУП

Проблема етногенезу українського народу належить до ключових проблем вітчизняної та європейської науки, зокрема й українознавства. Позначена ідеологічними й імперськими підходами та упродовж тривалого часу політично табуйована, вона й досі не має переконливого наукового розв'язання, зводячись до низки малонадійних, недостатньо верифікованих, а часом відверто фантастичних історіографічних конструкцій і схем XIX-XXI ст. Нове покоління українських істориків, етнологів, українознавців у межах пропонованого проєкту готові відродити цю актуальну наукову й суспільну тематику, вивести її на новий науковий щабель, узагальнити сукупність нових і досі не врахованих наукових даних, вийти за межі традиційних вузькоспеціалізованих досліджень, зіпертися на новітні досягнення низки спеціальних історичних дисциплін, осучаснити методологічні підходи. Дослідження спрямовано на комплексне концепційне розв'язання проблеми етногенезу українського народу у системі цілісної синтетичної українознавчої парадигми та в сукупності традиційних і новітніх її складових.

Актуальність розв'язання поставлених у проєкті завдань посилюється особливостями нинішньої історичної ситуації. Воєнна агресія Російської держави супроти України, прагнення позбавити Україну її історичної, етнічної, культурної, політичної суб'єктності були підготовлені і нині супроводжуються потужною ідеологічною підтримкою в царинах науки, освіти, інформації, пропаганди, суть якої зводиться до спроб заперечити існування українського народу як окремого етнічного утворення, а також спотворити етнічну історію українського народу у вигідному для московських імперців напрямку. За таких умов створення цілісного, об'єктивного, однаково далекого від непотрібного міфотворення та зайвої політкоректності, синтезного бачення наукової проблеми етногенезу українського народу на рівні історичного, філософського узагальнення й концептуальної схеми вбачається першочерговим і стратегічним завданням вітчизняної українознавчої науки на шляху формування переконливого уявлення про власне минуле, обґрунтованого патріотизму, національної консолідації українського суспільства.

СУТЬ ЗВІТУ ПРО ВИКОНАННЯ ПЕРШОГО ЕТАПУ НДР «ЕТНОГЕНЕЗ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В СВІТЛІ НОВІТНІХ НАУКОВИХ ДАНИХ І МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ»

Наукові здобутки останніх десятиліть поставили на порядок денний питання про реальну можливість істотного уточнення традиційних висновків історичної, українознавчої науки щодо центральної проблеми вітчизняної історіографії – проблеми виникнення та історичного розвитку українського етносу, актуалізували потребу повернення до неврахованих чи безпідставно відкинутих джерельних свідчень та історіографічних фактів, вказали на численні неузгодженості та нестиковки, так само як і намітили нові перспективні напрямки наукових студій. Нині є підстави вести мову про завершення тривалого періоду накопичення нового історичного фактажу та його первісної систематизації й досягнення тієї критичної позначки, що знаменуватиме перехід до якісного осмислення наукової проблеми як об’єкта дослідження НДР в насвітленні новітніх способів систематизації та концептуалізації. Втілення ідей і робочих гіпотез проєкту потребують їх врахування у загальній схемі етногенезу українського народу, що за масштабами охоплення історичного матеріалу і наукової аргументації істотно перевершуватиме наявні у вітчизняній та світовій історичній науці аналоги, надасть дослідникам змогу вийти нарешті за межі суто гіпотетичної дискусії про етногенез українського народу та поставити розв’язання численних проблем вітчизняної (а для розглядуваного періоду, по суті, і світової) історії на твердому науковому грунті.

Гіпотези, ідеї проєкту:

Основною ідеєю проекту є визнання основоположного зв’язку проблеми етногенезу українського народу із проблемою походження слов’ян та «індоєвропейською проблемою», що передбачає застосування єдиного підходу до цих фундаментальних наукових проблем, заперечення схем міграціонізму та різких змін населення, зокрема штучної історіографічної концепції великого переселення народів. Вихідною в проєкті є гіпотеза про наявність в етнокультурі українства потужного індоіранського субстрату, здобутого, вочевидь, унаслідок освоєння слов’янами степу й асиміляції іранської й індоарійської людності Північного Надчорномор’я. Низка історичних фактів та етимологій для кіммерійської, скіфської, сіндомеотської, сарматської, аланської, готської, гунської, половецької, печенізької, хозарської історії й ономастики здатна істотним чином підкорегувати традиційне уявлення про

перебіг етнічних процесів на теренах України у давню добу, розв'язати питання історичного зв'язку «доруського» та «руського» періодів вітчизняної історії.

Об'єкт дослідження – Етнічна ґенеза українського народу.

Предмет дослідження – Систематизація та концептуалізація проблеми етногенезу українського народу в сучасному науковому і суспільному дискурсі.

Завдання, на вирішення яких спрямовано проєкт у 2022 р.:

- підвести проміжний підсумок сучасного стану дослідження проблеми;
- здійснити сукупність порівняльно-лінгвістичних досліджень із залученням східноєвропейського лексичного й ономастичного матеріалу;
- дослідити субстратні елементи та кроскультурні паралелі у фольклорі, звичаях, побуті українського та інших слов'янських народів з народами індоєвропейської спільноти;
- здійснити наукову верифікацію низки концепцій етногенезу українського народу;
- виокремити на археологічній карті України гнізда поселень у їхньому взаємозв'язку із структурами союзів племен, відомих з історичних джерел;
- здійснити низку заходів інформаційного та науково-популяризаційного ґатунку, спрямованих на поширення інформації про результати, отримані в ході розробки проєкту.

1. Науковий результат

Наливайко С. С.

Піддана аналізові сукупність гідронімних найменувань Східної Європи, які виявляють свою подібність з низкою індоіранських лексичних основ семантичного гнізда «самець», «бик».

Подано нове методологічно обґрунтоване тлумачення низки непрозорих та хибно етимологізованих найменувань східноєвропейської гідронімії, здійснене шляхом звернення до даних індоіранської мовної та культурної традицій, що надає додаткових підстав для істотного уточнення перебігу й специфіки етнокультурних процесів на теренах Східної Європи у давню добу.

Рахно К. Ю.

1) Досліджено український народний жниварський звичай водити перегоню, здійснено зіставлення цього звичаю з віруваннями населення Києворуської держави в міфологічних істот берегинь.

2) Проаналізовано у світлі етнокультурних взаємин предків українців зі степовими сусідами духовне явище магічного кола. Доведено, що наявна в українському фольклорі постать Вія споріднена з індоіранським божеством Вайю та осетинськими ваюгами.

3) Піддано дослідженню ще не вивчені дані про аланів – одного з народів, що проживали в українських степах в добу пізньої античності й середньовіччя.

4) Розглянуто одну із версій походження назви народної картини «Козак Мамай», пов'язану з уявленнями про легендарний нарол «мамаїв» в українців Східної Слобожанщини.

5) Здійснено компаративний аналіз низки продуктів казкового фольклору Гуцульщини, Покуття, Закарпаття і доведено наявність паралелей з фольклором і звичаями скіфів, сарматів, аланів.

6) Вивчено вияви в культурі предків українців явищ субстратного походження, що виникли внаслідок культурних взаємовпливів зі степовими етносами, зокрема святкування Великодня та Обливаного понеділка.

7) Розглянуто явище типологічної схожості нартівського епосу з українськими казками та легендами.

Казакевич Г. М.

1) Апробовані нові методологічні підходи до розв'язання проблеми етногенезу українського народу з проблемою походження слов'ян та «індоєвропейською проблемою».

2) Поглиблено тематичну терміносистему для вивчення вказаної проблеми.

3) З'ясування характеру та особливостей перебування кельтів на території України та їхнього впливу на місцеві культури.

4) В межах розробки новітньої синтетичної концепції етногенезу українського народу здійснено аналіз наукових даних щодо зафіксованих античними джерелами бастардів та етноскіфів, які перебували на теренах України.

5) Розроблені відеолекції за матеріалами проєкту.

6) Здійснюється упровадження результатів проєкту в систему вищої освіти.

Трачук О. В.

1) В результаті локалізації в басейнах річок Дніпра, Прип'яті і Десни гнізд родових поселень слов'янських племен неврів, скіфів-орачів, скіфів-землеробів Геродота засвідчено родоплемінну структуру слов'ян.

2) Спираючись на отриманий матеріал гніздового скупчення поселень зарубинецької культури, отримано підтвердження автохтонної теорії походження слов'ян і, зокрема, автохтонність українського народу.

3) Доведено, що генетичний зв'язок скіфів-землеробів VI–III ст. до н.е., венедів, анто-склавінів III ст. до н.е. – VII ст., літописних племен VII–XI ст. – це змішане антсько-склавінське населення, яке дало сіверян – предків лівобережних українців.

4) На основі карт розмежування літописних племен і їх забезпечення залізом, карт топонімів, пов'язаних з виробництвом заліза, городищ, що стали центрами ремесла в X ст. та етнографічних карт типів українського житла XIX – початку XX ст., засвідчено генетичну спадкоємність слов'ян з часів раннього залізного віку до XIX ст.

2. Основні тези наукових публікацій

1. Одним із важливих етнокультурних компонентів, який вплинув на ранній етап етногенезу українського народу, були давні кельти. Походження цієї спільноти досі залишається предметом дискусій. Античні автори довільно використовували етнонім кельти/галати/галли для позначення різних етнічних груп, водночас, більшість цих груп використовувала діалекти, що належали до кельтської групи індоєвропейських мов. Зазначений етнонім походить з кельтських мов, тому ймовірно, кельти справді використовували його, принаймні якоюсь мірою (наприклад, для позначення приналежності до певної соціальної групи). Концепція гальштаттської та латенської культур як археологічного відповідника лінгвістичних кельтів сьогодні виглядає застарілою, однак археологічні відомості засвідчують, що більшість кельтських племен справді мала спільні риси у сфері ремесла, мистецтва, релігійних уявлень та ритуалів. Генетичні дослідження та ізотопний аналіз викопних решток носіїв гальштаттської та латенської культур засвідчує гетерогенний склад кельтів і дозволяє відкинути гіпотезу про масові міграції як основний чинник поширення культури кельтів. Зіставлення наявних свідчень наративних джерел, лінгвістики, археології та палеогенетики не дозволяє класифікувати давніх кельтів як окремий етнос, який поширювався в Європі завдяки масовим міграціям. Під терміном «кельти» слід розуміти культурну ідентичність, яка характеризувалася високим соціальним престижем і поширювалася серед еліт «варварського» населення Європи.

2. На теренах Закарпатської області України знаходився осередок кельтів (носіїв латенської археологічної культури) з центром у Галіш-Ловачці. Зазначене поселення безсистемно розкопали археологи-аматори на зламі XIX–XX ст., після чого культурний шар пам'ятки руйнувався через сільськогосподарські та будівельні роботи. Лише наприкінці 1980-х були здійснені професійні розкопки невеликої частини пам'ятки. Розмір поселення і характер виявлених на його території знахідок засвідчують його суттєве регіональне значення. Знайдені металеві предмети, які віддзеркалюють високий соціальний статус власників, залишки металургійного та металообробного виробництва, а також сліди виготовлення монет, доводять, що поселення Галіш-Ловачка було центром політичного та економічного життя прилеглих територій. Хоча поселення не досягло рівня ранньоміської структури (опідума), його можна класифікувати як аграрно-ремісничий і політичний осередок, аналогічний до інших подібних поселень у Центральній Європі середньолатенського часу (Розельдорф, Немчице, Нова Цереква тощо).

3. На землях східніше Карпат простежуються лише сліди кельтської військової активності та мікроміграцій ймовірно з Балкан, які не мали суттєвого впливу на динаміку культурної ситуації в регіоні. Водночас, античні джерела, які описують реалії III-II ст. до н.е. на теренах сучасної України, згадують племена «кельтоскіфів» та «бастарнів», причому останніх нерідко відносячи до кельтів. Нині є очевидним, що ці назви були кабінетними, а давні греки та римляни використовували їх для позначення варварського населення, що, відповідно до тодішніх географічних концепцій, проживало на території Скіфії, маючи матеріальну культуру та звичаї схожі з кельтськими. Принамні певною мірою це населення могло користуватися кельтськими діалектами, як про це свідчать дані Клавдія Птолемея про наявність топонімів кельтського походження у Нижньому Подунав'ї та Наддністрянщині.

4. На рубежі ер в басейнах Дністра та Дніпра з'являються поєнешти-лукашівська та зарубинецька археологічні культури, які поєднували ясторфські, латенські та місцеві традиції. Саме щодо них грецькі та римські автори використовували узагальнюючі етнічні терміни «бастарни» та «кельтоскіфи». Поява подібних змішаних груп населення була результатом інтенсифікації культурних контактів у балтійсько-чорноморському регіоні. Існує репрезентативна кількість археологічних джерел, які підтверджують проникнення груп населення з Балтійського узбережжя, прилеглих до нього островів та, ймовірно, Скандинавії на терени Правобережної України. Ці групи можна умовно вважати германськими, але враховувати, що їхня культура знаходилася на той час під домінуючим кельтським впливом. Певний рух ідей, технологій та, можливо, невеликих груп населення мав місце також у

зворотньому напрямку, з Надчорномор'я та Наддністрянщини на північ Європи. Слід звернути увагу на описаний Плінієм Старшим у «Природничій історії» комунікаційний маршрут, який пролягав уздовж Дністра та Вісли та відігравав важливу роль в обміні престижними предметами, ідеями та технологіями між різними групами населення, які проживали на північно-східному пограниччі кельтського світу. Контактна зона, яка сформувалася уздовж цього маршруту, упродовж наступних століть відігравала вагому роль у процесах етногенезу на теренах України.

5. Одним із важливих етнокультурних компонентів, який взяв участь у ранніх етапах етногенезу українського народу, були давні іраномовні народи степу – кіммерійці, скіфи, сармати, алани. Чимало явищ субстратного походження в українській культурі постали внаслідок взаємодії слов'янських предків українців зі степовими сусідами –іраномовними кочовиками степу. Завдяки їй українці мають у своїй духовній та матеріальній культурі чимало спільного з осетинами, що є прямими нащадками сарматів і аланів, із персами, таджиками, курдами, памірцями.

6. Витоки деяких моментів подібності належать до часу індоєвропейської культурної та мовної спільності. Але в Україні на цей синтезований пласт споріднених культур наклав свій відбиток результат багатовікового спільного проживання північних іранців та слов'ян у прикордонній лісостеповій етноконтактній зоні. Степи Причорномор'я здавна були своєрідним полігоном культурних, релігійних, господарських та етнічних взаємодій між різними народами. Мірою просування предків українців у степ, численні культурні взаємовпливи тамтешнього іраномовного і пізнішого, прийшлого слов'янського населення призвели до змішання та часткового синтезу культурних традицій, що відобразилося у такому явищі духовної культури, як свята. Зокрема, простежується близькість у весняній календарній обрядовості. Українські звичаї свята Великдень, за християнства ототожненого з Пасхою, мають чимало спільного з відзначанням свята Новруз, ключового для іранського світу. Особливо виразно це помітно при залученні даних про середньовічну українську обрядовість. Французький інженер та картограф Ґійом Левассер де Боплан у своєму знаменитому «Описі України» (1650 р.) зафіксував архаїчні моменти святкування Великодня. Вони стосуються обов'язкового дарообміну фарбованими яйцями – крашанками й писанками на свято, а також ритуального обливання водою в понеділок після Великодня. Описані Ґійомом Левассером де Бопланом календарні обряди та звичаї українців знаходять точні відповідності у новорічній обрядовості Ірану, зафіксованій європейцями. Французький ювелір Жан Шарден у 1686 році та голландський художник і мандрівник Корнеліус де Бруїн в 1704 р. фіксують у персів звичай дарувати на Новруз

фарбовані чи позолочені яйця, який був пов'язаний з давньоіранськими уявленнями про яйце як першопричину всього живого, а венеціець П'єтро делла Валле під час свого перебування в Ірані у 1617-1627 рр. мав змогу спостерігати обряд обливання водою на спеціальному святі після Новрузу. Цих звичаїв та обрядів, які мають паралелі з українськими, і в подальші часи дотримувалися перси, таджики, ваханці, ішкашимці, шугнанці, курди, осетини. Український фольклорний образ прикутого в пеклі володаря зла, якого злить наявність писанкарства, теж знаходить відповідності в перському зороастризмі та язичницькій релігії осетинів.

7. Український народний жниварський звичай водити так звану «перегеню», починаючи з відомого вченого Андрія Ковалівського, зіставляють з відомими віруваннями населення Київської Русі у міфологічних істот берегинь. Останнім часом окремі скептики намагаються захитати це зіставлення, вважаючи жниварський звичай лише розвагою, що виникла нещодавно. З опертям на дані порівняльної етнографії показано, що ритуальна поза головної дійової особи, перегені, сягає прадавньої доби. Її повна відповідність є в осетинській традиції, зокрема в обряді викликання дощу. Такі очевидні відповідності акціонального коду не можуть бути оказійним збігом, вони вказують на дуже давню етнокультурну спільність, витоки якої коріняться в степах Північного Причорномор'я, у добі взаємодії праслов'ян із іраномовними кочовиками, предками осетинів. Разом з тим, це безсумнівний доказ стародавності й архаїчності українського звичаю водити «перегеню», що явно є не просто комічним дійством, розвагою втомлених трударів. Його центральний образ, усупереч позбавленим будь-яких підстав сумнівам деконструкторів, сягає берегинь із язичницької міфології слов'ян. Крім того, сліди цих етнокультурних взаємин є в народному живописі українців. Українська народна картина «Козак Мамай», найвідоміша і овіяна легендами належить до етновизначальних рис традиційного українського побуту. Вона нерозривно пов'язана з етногенезом і культурогенезом українців, бо відтворює давню, ще скіфську іконографічну схему. Походження назви картини «Козак Мамай» є серйозною науковою проблемою, що потребує вирішення. Певні кроки у цьому напрямку вже зроблено. Зокрема, спостережено, що в лівобережних і південних говірках української мови лексема «мамай» означала кам'яну статую в степу, стародавнього ідола. Вона має відповідності у книжній руській і словацькій мовах. Утворитися від іноетнічного власного імені слов'янський апелятив із культової сфери не міг, тим більше в словацькій мові. Таким чином, ім'я мальованого козака-чудотворця навряд чи мало стосунок до монголо-татарського антропоніму Мамай. Одна з версій походження назви

залежна від уявлень про легендарний народ «мамаї» в українців Східної Слобожанщини та їхніх сусідів.

8. Північне Причорномор'я входило до зони етногенезу індоєвропейців, в тому числі й індоіранських народів, і продовжувало залишатися північною периферією іранців протягом дуже тривалого часу. У степовій зоні слов'янам передували не лише аланські та сарматські етнічні групи, але й – у більш віддалені часи – скіфи та кіммерійці, причому культурну історію регіону важко уявити як просту послідовну зміну однієї традиції іншою. Переплетення етногенетичних ліній і хвиль міграції, тривале сусідство – усе це визначило наперед появу великої кількості культурних феноменів східного походження в українській традиції. Своєрідність світогляду населення України не в останню чергу пов'язане із різночасовими й тривалими контактами з іншими етносами. За різноманітністю й парадоксальністю далеких міжкультурних взаємодій українці не мають собі рівних у Центрально-Східній Європі. Не завжди це були прямі контакти з носіями інших традицій. Часом ослаблені часом і відстанню культурні імпульси, зокрема, близькосхідні й передньоазійські, досягали кінечної цілі в переосмисленому й перекрученому вигляді, сприймалися через посередників тощо. Відновити ж їхній шлях можна не завжди. В іншоетнічному середовищі вони видозмінювалися, часто отримували нове звучання й розвиток. Серед спадку від носіїв інших традицій можна назвати не такі вже й слабі відголоски світогляду скіфів і саків, які проглядаються в культурі України. Їхня констатація, більш чи менш упевнена, сама по собі не веде до встановлення часу й механізму сприйняття інновації слов'янським населенням. Поки що не можна впевнено робити висновки про те, де й коли відбувалися складні процеси міжкультурного взаємовпливу стародавніх північних іранців та слов'янських предків українців, у пізнішій культурі яких сліди цієї взаємодії не надто кидаються в очі – вони засвоєні, поєднані з іншими, переосмислені й розвинуті в ході українського культурогенезу.

9. Значно впевненіші судження можна робити стосовно пізніх процесів міжкультурного взаємовпливу, таких, наприклад, як слов'янізація сарматського й аланського населення лісостепу й степової зони Північного Причорномор'я. Цей процес порівняно непогано відображений в археологічних джерелах та даних історії. Розтягнувшись на декілька століть, він може вважатися не тільки експансією слов'ян на південь, але й найбільш значущим серед процесів власне слов'яно-іранської взаємодії. У цей час відбувається інфільтрація іранської лексики в слов'янські мови, засвоєння низки міфологічних та епічних мотивів мешканцями лісостепу. Тут могло мати місце корегування, сприйняття типологічно подібних чи «очікуваних» культурою-реципієнтом сюжетів і образів фольклору. У традиційній культурі українського населення

Гуцульщини, Покуття, Закарпаття є чимало несподіваних паралелей зі стародавніми мешканцями степів Північного Причорномор'я та Приазов'я – скіфами, сарматами, аланами. Серед них – і мотиви казок та легенд. Зокрема, сармато-аланське походження має мотив соціально-побутової казки з Закарпаття про продаж вовка під виглядом барана-плідника. Образи птахів теж посідають важливе місце у віруваннях, звичаях і віруваннях українців та їхніх європейських сусідів. Окремі з цих вірувань про птахів мали локальний характер, інші – загальнослов'янський або загальноєвропейський, а деякі були майже загальносвітовими універсаліями. За більшістю з них стояли дохристиянські релігійні уявлення. Дослідження цих народних уявлень має суттєве значення для пізнання етногенезу й культурогенезу українців, реконструкції архаїчних моментів міфологічного світобачення наших предків.

10. Впливи іраномовних кочовиків на фольклор сусідніх з ними народів становлять значний науковий інтерес. Нартівський епос – важливе історико-культурне джерело, застосовне й до українського фольклору, зокрема, казок та легенд. У повній мірі це стосується малодослідженого фольклору українців Нижньої Наддніпрянщини. Багато тамтешніх легенд, у тому числі пов'язаних із природними об'єктами – островами, скелями, великими каменями на Дніпрі, мають стародавнє коріння і знаходять паралелі у фольклорі іраномовних народів, насамперед осетинів – прямих нащадків скіфів і сармато-аланів, які мешкали в степах Північного Причорномор'я задовго до слов'янського та тюркського населення і, в якості субстрату, зробили свій внесок у формування українського етносу. Зокрема, в українських легендах Південного Подніпров'я важливе місце посідав дніпровський острів Перун, назву та походження якого місцеві нащадки запорозьких козаків пов'язували з язичницьким богом Перуном, що приплив по ріці з Києва. Однойменний зі слов'янським язичницьким богом грому Перуном, він поставав у легендах як втілення або як місце мешкання цього божества, що уявлялося багатоголовим змієм. Існує спорідненість цих уявлень з віруваннями давніх індоаріїв, осетинів та угорських аланів-ясів, що засвідчує стародавність південноукраїнських фольклорно-міфологічних мотивів і їхнє формування внаслідок етнокультурної взаємодії у степах Північного Причорномор'я. Зокрема, осетини визнавали свого бога грому Уаціллу вогняним блискавконосним змієм. Уявлення про змія-громовержця Гарабонціаша побутували й серед угорських аланів-ясів. Тому можна зробити висновок, що цей міфологічний образ українців Нижньої Наддніпрянщини сформувався під впливом вірувань іраномовних народів і завдячує своєю появою скіфо-сарматському субстратові українців. Пам'ять про аланів – один із народів українських степів доби пізньої античності – середньовіччя збереглася у викладі легенд єгипетських мамлюків Йоганна

Шильтбергера. Це німецький мандрівник XIV ст., записки якого є цінним джерелом історико-етнографічної інформації про народи Азії, Північної Африки, Східної Європи, Північного Кавказу, Північного Причорномор'я та Приазов'я.

11. Особливе місце в студіях етнокультурних взаємин предків українців зі степовими сусідами займає знаменита повість Миколи Гоголя «Вій». Назва повісті – це ім'я слов'янської демонічної істоти чоловічої статі, з якою пов'язаний сюжет. Саме цей міфологічний персонаж, його паралелі у фольклорі українців і решти слов'ян, у міфології інших індоєвропейських народів, особливості його зовнішності, зокрема, довжелезні повіки, які доводиться піднімати, його знамените прохання і смертоносний, всепроникливий погляд слугують предметом наукових дискусій. При дослідженні фольклорних джерел повісті, цілком і повністю побудованої на українських народних легендах і міфологічних уявленнях, основну увагу завжди звертали на постать самого Вія, спорідненого з індоіранським хтонічним божеством Вайю та осетинськими велетами-ваюгами. Однак є нові аргументи на користь фольклорності твору. Це магічне коло, яким захищається від нечистої сили головний герой повісті. величезний етнографічний матеріал показує, що у слов'ян – і не лише слов'ян – захист від небезпечного й зловорожого зовнішнього світу осмислювався за допомогою символу кола, яким обводили себе чи житло так, як це робив Хома Брут. Функція кола як оберегу була тісно пов'язана з архаїчними просторовими уявленнями про всесвіт. простір довкола людини або іншої живої істоти у формі замкненого кола споконвіку виконував роль оберега, роблячи їх недосяжними для злих духів. З допомогою намальованого або окресленого кола прості люди оборонялися від нечистої сили, коли вважали небезпеку з її боку реальною. Величезний етнографічний матеріал показує, що у слов'ян – і не лише слов'ян – захист від небезпечного й зловорожого зовнішнього світу осмислювався за допомогою символу кола, яким обводили себе чи житло так, як це робив Хома Брут. Функція кола як оберегу була тісно пов'язана з архаїчними просторовими уявленнями про всесвіт. простір довкола людини або іншої живої істоти у формі замкненого кола споконвіку виконував роль оберега, роблячи їх недосяжними для злих духів, З допомогою намальованого або окресленого кола прості люди оборонялися від нечистої сили, коли вважали небезпеку з її боку реальною. Разом з тим, дуже цікаво, що коло виконує роль апотропеїчного захисту, кордону й у віруваннях вже згадуваних кавказьких осетинів, які є прямими нащадками скіфів і сармато-аланів. Воно втілює все ту ж міфологічну концепцію межі та захищеного простору. Відгомін стародавніх міфів присутній і в інтерлюдії до великодньої драми українського культурно-освітнього діяча і письменника, ієромонаха Митрофана Довгалевського

«Властотворний образ человіколюбія Божія» (1737). Українська барокова література теж становить цінність для пізнання вірувань українців в історико-етнографічному контексті.

12. «Слово о полку Ігоревім» – пам’ятка літератури Київської Русі-України XII ст., яка має виразні давньоукраїнські мовні, поетичні й світоглядні риси. Час дослідити кілька так званих темних місць поеми. Це слова-гапакси «чага», «кощей», уривок про загадкові «живі шерешири». Нові запропоновані етимології цих слів, зокрема, спростовують версії російських учених про їхнє тюркське походження. Важливо, що формування цих образів відбувалося у контексті етногенезу та культурогенезу русинів-українців, їхніх етнокультурних взаємин зі степовими сусідами. Тлумачення багатьох нюансів тексту не може бути обґрунтоване виключно з позицій славістики, тому цілком природно, що до цієї проблеми мають бути підключені інші джерела, які розкривають ідеологічні тенденції культур сусідів Русі, в тому числі іраномовних. Скіфські та сармато-аланські ремінісценції в «Слові про похід Ігорів» поки що майже не досліджувалися. Однак переконливим зразком для спроби зрозуміти мислення та творчі шукання автора поеми за допомогою звичаїв, обрядів, вірувань та фольклорної традиції степових народів може послужити зіставлення західноєвропейського середньовічного епосу з нартівськими оповідями. Залучення скіфських і сармато-аланських паралелей дозволить виявити в поемі та інші приховані світоглядні моделі глибокої давнини, які нададуть сенс її образам та мотивам. Ці відповідності, безперечно, можуть бути ще одним доказом автентичності поеми. На потреби вивчення «Слова про похід Ігорів» як пам'ятника писемності, в якому терміни, поняття, імена, лексичні звороти вказують на розуміння автором мови степовиків та знання їхнього внутрішнього життя, наполягали давно. Примітно, що тепер можна говорити про цілих розділах поеми, що зберегли у собі північноіранські за походженням лексеми, мовні обороти, кліше та мотиви. Вони створюють цілісну та досить складну систему образів.

13. «Книга» арабського дипломата першої чверті X століття Ахмада ібн Фадлана, яка часто називається «Запискою», є цінним, малодослідженим джерелом з історичної етнографії українців, яке містить важливу, часто унікальну інформацію про побут і вірування народів Східної Європи, в тому числі й русів, чий грандіозний, величний і вражаюче моторошний поховальний обряд ватажка було описано в подробицях. У норманістській історіографії вона традиційно розглядалася як свідчення скандинавського походження русі. Проте вже давно висловлювалися й інші погляди. Вивчення показало, що «Книга», вона ж «Записка» Ахмада ібн Фадлана про русів X ст. – важливе джерело для пізнання процесів оформлення традиційної української культури. Описаний у

ній поховальний обряд має низку рис, які засвідчують його формування саме в степах Північного Причорномор'я. Зокрема, деякі моменти знаходять виразні паралелі в традиціях скіфо-сакських, сарматських, согдійських і бактрійських племен, що мешкали в Євразійському степу і на її кордонах, а також у іраномовних народів, що виступають їхніми спадкоємцями. Це вбрання померлого в новий одяг, виготовлення або придбання якого було важливим етапом похоронних приготувань, залишання померлого в будинку на ніч як релікт тимчасового розміщення трупа, його посмертне одруження, щоб він міг на тому світі завершити свій життєвий шлях і виконати призначення, певні елементи поховального. Інвентарю, що важливо для пізнання ранніх етапів етногенезу українців та формування їхньої поховально-поминальної обрядовості й звичаєвості. Серед іншого, арабський дипломат описує уявлення зустрінутих ним руських вояків-купців про потойбічне життя, коли загробний світ уявлявся як зелен-сад, розділений відповідно до віку померлих. Ця міфологічна концепція прямо суперечить скандинавським віруванням, зате відповідає зафіксованим етнографами віруванням українців кінця XIX – початку XX ст. до того ж, має певні етнокультурні паралелі, що засвідчують її стародавність і формування в часи взаємодії праслов'ян зі степовими етносами-сусідами.

14. У результаті проведеної роботи з вивчення і систематизації археологічних джерел VII–III ст. до н.е. на Лівобережжі Дніпра (на даному етапі виявлено 49 городищ і 133 поселення) виявлені локалізовані племінні гнізда поселень скіфів-землеробів у басейнах рік Сейм, Сула, Псел, Ворскла та Сіверський Донець, у т. ч. 50 – у Полтавській, Сумській, Харківській і Чернігівській областях України та 9 – у Білгородській і Курській областях РФ. Створена карта розміщення 59 гнізд виявлених поселень та городищ скіфів-землеробів. Порівняння розробленої в дослідженні карти гнізд поселень скіфів-землеробів геродотівського часу із лівобережною частиною трьох карт слов'янської прабатьківщини Б. Рибакова з доповненнями Р. Терпиловського, а також із картою скіфів-землеробів (за В. Іллінською та О. Тереножкіним) показує, що всі вони в основному співпадають. Це означає, що на цій території України в XV–XIII ст. до н.е., в VII–III ст. до н. е., в III ст. до н.е. – III ст. н.е., в VI–X ст. н.е. постійно проживали племена слов'ян-предків українців. Після аналізу карт та схем Середньої Наддніпрянщини розміщення поселень слов'янських племен виявлено 67 племінних гнізд поселень та городищ, в т. ч. на південній частині території розташування неврів в Київській та Чернігівській областях – 33 і скіфів-орачів в Київській та Черкаській – 34. У північній частині території неврів виявлено 62 племінних гнізда, в т. ч. 45 племен неврів на теренах Білорусі і 17 на Волині. На цьому етапі в результаті зібраних матеріалів

нанесено на карти Східної Європи 188 слов'янських племен: неврів – 95, скіфів-орачів – 34 і скіфів-землеробів на Лівобережжі – 59.

15. Для процесу етногенезу українського народу важливе значення мали праукраїнські союзи літописних племен, а саме: древлян, волинян, уличів, хорватів, тиверців, дреговичів, полян, бужан, сіверян. Очевидно, що названі союзи племен, які в локалізованих гніздах поселень жили в Східній Європі в VII–III ст. до н.е. в басейнах рік – Сейм, Сула, Псел, Ворскла, Сіверський Донець, Дніпро, Прип'ять, Десна, Сож, Ірпінь, Тетерів, Рось та інших з часів Геродота, мали свої, уже забуті, назви. Після аналізу карт та схем розміщення поселень слов'янських племен на нинішніх територіях України та РФ локалізовано 65 племінних гнізд поселень та городищ венедів зарубинецької культури III ст. до н.е. – II ст. н.е. У Верхньому Подніпров'ї на теренах Білорусі локалізовано 36 племінних гнізд венедів. На цьому етапі в результаті зібраних матеріалів нанесено на карти Східної Європи 289 гнізд поселень слов'янських племен: неврів – 95, скіфів-орачів – 34, скіфів-землеробів – 59 і 101 гніздо венедів зарубинецької культури.

16. Родові поселення і племінні гнізда поселень являються основою родоплемінного ладу від самих витоків слов'ян, зокрема племен скіфської доби та племен зарубинецької культури III ст. до н.е. – II ст. н.е. Локалізація на картах поселень та городищ 289 племен східних слов'ян дозволяє розгортати подальші дослідження всіх видів діяльності соціально-економічного, релігійного та культурного життя неврів, скіфів-орачів, скіфів-землеробів і венедів зарубинецької культури. Досі протистоїть автохтонній теорії (В. Хвойки, В. Петрова, В. Барана) петербурзька школа археологів (М. Щукін, В. Єрьомєнко, К. Каспарова), яка дотримується міграційної теорії. Хибність міграційної теорії успішно доводить українська дослідниця С. Пачкова. Зібраний матеріал гніздового скупчення поселень зарубинецької культури в період III ст. до н. е. по II ст. н. е. на сучасних картах масштабу 1:850 000 для Білорусі та 1:250 000 для України і РФ підтверджує автохтонну теорію походження слов'ян і, в тому числі, автохтонність українського народу. Виявлені вагомі підстави вважати, що генетичний зв'язок неврів, скіфів-орачів, скіфів-землеробів VI–III ст. до н.е. Геродота, венедів, анто-склавінів III ст. до н.е – VII ст. н.е., літописних племен VII–XI ст. н.е. та нинішніх українців Правобережжя і Лівобережжя Дніпра – це антсько-склавінські племена, які в давньоруські часи дали літописних волинян, древлян, полян, уличів, сіверян, дреговичів Нестора – предків українців та білорусів. Чотири карти розмежування літописних племен і їх забезпечення залізом, карти топонімів, пов'язаних з виробництвом заліза, городищ, що стали центрами ремесла в X ст. та етнографічних типів українського житла XIX – початку XX ст. дали схожі

результати розташування літописних племен, які, відповідають розміщенню племен: скіфів-орачів, скіфів-землеробів, неврів та венедів зарубинецької культури. Усе це свідчить про збереження племінного поділу та генетичну спадкоємність слов'ян-українців з часів раннього залізного віку до XIX ст.

17. В царині сучасного мовознавства вперше в сучасній науці проаналізовано сукупність тих гідронім них найменувань Східної Європи, що їх є вагомі підстави пов'язати з низкою індоіранських лексичних основ семантичного гнізда «самець», «бик». Гідронімна карта Східної Європи представлена низкою менш очевидних «самцевих» найменувань, оформлених архаїчними індоіранськими лексемами *var*, *go*, *ukšan*, *vrish* та ін., що формують субстратний шар східноєвропейської гідронімії. Численність такого роду найменувань, виокремлення яких у багатьох випадках додатково підтверджується зв'язками глосування та ономастичним контекстом, а також їх широке представлення на рівні макрогідронімії регіону, визначають семантичне гніздо «самець», «бик» як одне із системоутворюючих для гідронімної карти Східної Європи у давню добу. Мовознавчий напрямок досліджень, що складає одну з визначальних підвалин проекту, надає додаткових підстав для істотного уточнення перебігу й специфіки етнокультурних процесів на теренах Східної Європи у давню добу, пропонує сукупність новітніх етимологій української і східноєвропейської ономастики.

ВИСНОВКИ

Робота, здійснена виконавцями НДР за 2022 р., уможливлює розширення обріїв пізнання етногенезу українського народу на ранніх етапах його становлення. Зафіксовано, що науковий підхід до прояснення архаїчних джерел формування духовності українського етносу полягає, зокрема, у зверненні до індоіранської мовної і культурної традицій. В ході виконання НДР на численних прикладах доведено індоарійське коріння багатьох назв річок (Істра, Ірпінь, Оржиця, Іршава, Остер та ін.), які протікають територією України, а також назв урочищ, населених пунктів (Іршава, Бершадь та ін.). Сучасні топонімічні, гідронімічні дослідження із залученням індоіранських, скіфсько-сарматських, аланських семантик дозволяють не тільки пояснити непрозорі або досі непереконливо пояснені найменування місцевостей чи річок, але й змінити традиційне історичне тло східноєвропейської історії, формулюючи перед сучасним дослідником принципово нові наукові горизонти, допомагаючи у розв'язанні проблем етногенезу українського народу. Продовжились дослідження етнокультурних спільнот, які проживали на території України в часи формування українського етносу, справили вплив на його культурний розвиток або ж частково чи повністю асимілювались, влившись до його складу. Шляхом синтезу відомостей історії, лінгвістики, археології та генетики аналізові піддані, зокрема, основні концепції походження кельтів залізної доби, особливості їх етнокультурного розвитку часів перебування на території України, їх взаємодія з елітою давніх предків українців. Прослідковано появу кельтських елементів в культурі давньоукраїнського етносу. Аргументовано опрацьовано гіпотезу про те, що терміни «кельтоскіфи», «батарни», які побутують в історичній літературі, не є етнонімами, а створені античними авторами для позначення ваварського населення, що проживало на території Скіфії, проте мало ряд культурних рис, спільних з кельтами. Зазначено, що землями саме сучасної України проходила межа поширення племен давніх кельтів, а змішане населення цієї території формувало культуру, яка поєднувала ясторфські, латенські та місцеві традиції. Ця контактна зона протягом кількох століть відігравала важливу роль у процесах етногенезу українців.

Виявлено і проаналізовано духовно-культурні явища, що історично постали внаслідок соціальних і культурних взаємодій і взаємовпливів лісостепового праслов'янського населеня з іраномовними кочовиками степу. Виділені спільні риси в матеріальній і духовній культурі предків українців з аланами, сарматами, предками персів. Простежена подібність з культурою цих

народів у весняній календарній обрядовості. Встановлена подібність первісного вигляду пізніше зхристиянізованого свята Великодня зі святом Навруз, ключовим для обрядових практик протоіранського світу, засвідчені схожості в обряді обливання водою на спеціальному святі після Навруза й українському святі Обливаного понеділка. Показано, що в традиційній культурі українського населення Гуцульщини, Покуття, Закарпаття міститься низка паралелей з продуктами звичаєвої культури мешканців степів Північного Причорномор'я та Приазов'я. Доведено, що нартівський епос – важливе історико-культурне джерело, застосовне й до вивчення українського фольклору, зокрема казок та легенд. Відзначено, що згадки Ахмада ібн Фадлана про русів X ст. – важливе малодосліджене джерело з історичної етнографії українців, в якому описаний ним поховальний обряд русів містить низку рис, що засвідчують його формування саме в степах Північного Причорномор'я. Здійснені компаративні дослідження процесів культурогенезу праслов'ян у порівнянні з аналогічними процесами в Центрально-Східній і Східній Європі. Отримані результати мають на меті допомогти виробити нову концепцію етногенезу й культурогенезу українського народу, показати стародавність і самобутність культурної спадщини українців.

Здійснено дослідження археологічної карти України скіфської та слов'янської доби з метою виокремлення гнізд поселень у їхньому взаємозв'язку із структурами союзів племен, відомих з історичних джерел, проведені поглиблені дослідження соціального устрою скіфських та слов'янських племен на основі археологічних даних. В результаті локалізації в басейнах річок Дніпра, Прип'яті і Десни родових поселень слов'янських племен неврів, скіфів-орачів, скіфів-землеробів Геродота YII-III ст. до н.е. на сучасних картах засвідчено існування родоплемінної структуруи слов'ян на цих територіях. Відзначено, що карти розмежування літописних племен і їх забезпечення залізом, карти топонімів, пов'язаних з виробництвом заліза, карти городищ, що стали центрами ремесел у X ст. та карти етнографічних типів українського житла XIX- початку XX ст. продемонстрували схожість з розташуванням літописних племен, які відповідають розміщенню племен венедів зарубинецької культури. Зібраний матеріал гніздового скупчення поселень зарубинецької культури на території Київської, Черкаської, Вінницької, Рівненської, Сумської, Дніпропетровської областей підтверджує автохтонну теорію походження слов'ян, в їх числі й українців. Результати таких досліджень уможливлюють виявлення характерних рис етногенезу предків українців за доби заліза, бронзи, міді. Аналіз гнізд поселень неврів милоградської культури, венедів зарубинецької культури засвідчує, що і неври, і венеди протягом тисячі років проживали на одних і тих самих землях,

зберігаючи сталу культуру, структуру родоплемінного ладу, що є однією з питоменних рис етногенезу українського народу на ранніх етапах становлення.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Результати виконання НДР можуть бути використані вченими-українознавцями при дослідженні проблем ранньої історії України, археологами, які вивчають ранні археологічні культури на території України. Результатами досліджень можуть скористатись фольклористи, які вивчають історичні корені українського фольклору, історики культури, фахівцями в галузі історії мистецтва. Ці дослідження можуть використовуватись при розробці навчальних програм, при проведенні уроків учителями, при читанні лекцій викладачами, при написанні підручників в галузі історії України, історії українського мистецтва, а також учнями, студентами історичних, філологічних, мистецтвознавчих факультетів. Вони також можуть послужити як джерельна база при написанні дисертаційних робіт, в процесі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних та наукових кадрів. Дослідження НДР можуть також допомогти фахівцям, які працюють в царині вивчення проблем європейського вектору українського суспільства, надаючи матеріал історичного виміру проблеми.